

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

*І Всеукраїнська студентська
археологічна конференція*

**СТАРОЖИТНОСТІ, ПАМ'ЯТКИ,
АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ
УКРАЇНИ – ПОГЛЯД МОЛОДИХ
ВЧЕНИХ**

20 ЛИСТОПАДА 2024 РОКУ

Хмельницький – 2025

Рецензенти:

Квітковський В. І. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, археології та гуманітарних наук Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, науковий співробітник Відділу археології Києва ІА НАН України.

Баженов О. Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 12 від 16 травня 2025 р.) та вченої ради Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 5 від 21 травня 2025 р.).

Редакційна колегія:

Шоробура І. М., ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор (гол. ред.);

Островий В. М., завідувач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. ред.);

Семенчук С. О., кандидат історичних наук, доцент (відп. ред.);

Бучківська Г. В., декан гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Галус О. М., проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Поліщук О. С., проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор філософських наук, професор.

С 77 Старожитності, пам'ятки, археологічні знахідки України – погляд молодих вчених: матеріали І Всеукраїнської студентської археологічної конференції (м. Хмельницький, 20 листопада 2024 р.) [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), С. О. Семенчук (відп. ред.), Г. В. Бучківська та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2025. 60 с.

Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської археологічної конференції, що висвітлює актуальні питання старожитностей, пам'яток та археологічних знахідок України. Адресований широкому колу читачів, включаючи студентів, науковців, вчителів закладів загальної середньої та вищої освіти та всіх, хто цікавиться археологічною спадщиною України.

©Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2025

© Автори статей

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Панасюк Вікторія До питання щодо первинної обробки археологічного матеріалу	4
Мазур Роман Давньоруське городище Божськ	8
Тарчевський Андрій Давньоруські городища Новоушиччини	13
Сівак Максим Археологічні дослідження ружичанського могильника Черняхівської культури	17

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА АРХЕОЛОГІЯ

Ващенко Яна Відносини у трикутнику Русь-Візантія-Хозарія у IX – першій половині X ст.	22
Бочуля Максим Історія будівництва мінарету костелу Петра і Павла у місті Кам'янець-Подільський	25
Туранська Крістіна, Бочуля Максим Надпис під штукатуркою арабською мовою XVIII ст. в палаці Крупенських	30

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ільчук Артем, Бочуля Максим Історіографія дослідження курганів міста Хмельницький	35
Оковита Юлія Фортифікаційні споруди як частина культурної спадщини: віу середньовічних замків до сучасних фортифікаційних комплексів	40
Казмерчук Ангеліна Замки та палаци Вінниччини як фактор розвитку туризму: історична спадщина, сучасні тенденції та перспективи.	44
Романовська Софія Туризм на Тернопільщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти.	47
Нікітін Олександр Туризм на Рівненщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти	51

ВИДАТНІ ПОСТАТІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Баженов Максим «Дорожні нариси Поділля» К. Мельник-Антонович як джерело до археологічного вивчення Середнього Подністров'я	55
--	----

10. Özgüleş M., Özer F. Ukrayna'da bir haseki sultan camisi ve yadigâr kalan minberi. Sanat Tarihi Yıllığı. 2014. No. 23. P. 69-108.

Туранська Крістіна

студентка групи МВР-21

факультету міжнародних відносин

Львівського національного університету імені Івана Франка

Бочуля Максим

студент групи І-21

гуманітарного факультету

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Науковий керівник: к. і. н., доцент Семенчук С. О.

Надпис під штукатуркою арабською мовою XVIII ст. в палаці Крупенських

У статті проаналізовано арабський напис, виявлений у палаці Крупенських, який свідчить про багаті міжкультурні взаємодії на території України у XVIII ст. Вивчення цього артефакту розкриває нові сторінки історії та підкреслює важливість культурного обміну між Сходом і Заходом. Особлива увага приділяється впливу арабської каліграфії та орнаментики на розвиток українського мистецтва того періоду. Також розглядається можливість, що плити були привезені з Хотинської фортеці після її перебудови в османський період.

Ключові слова: арабський напис, штукатурка, Османська імперія, палац Крупенських, Ахмед III, Хотинська фортеця.

На початку XVIII ст. в палаці Крупенських, що розташований у селі Кривчик Дунаєвецької міської громади Хмельницької області, був виявлений унікальний надпис під штукатуркою, виконаний арабською мовою. Цей надпис є важливим артефактом, що свідчить про культурні зв'язки та взаємодії, які існували на території України в ті часи. Його виявлення стало важливим відкриттям для істориків та археологів, оскільки він дозволив краще зрозуміти історичний контекст і культурні впливи того періоду. Надпис, виконаний витонченою арабською каліграфією, свідчить про високий рівень майстерності його творців. Існування таких написів підкреслює важливість культурного обміну між різними народами і релігіями. Вивчення цього артефакту допомагає розширити знання про історію палацу

Крупенських і його мешканців. Надпис також є свідченням присутності османської культури в Україні у XVIII ст. Він відкриває нові горизонти для досліджень у галузі історії мистецтва та археології.

Метою цього дослідження є спроба проаналізувати арабський напис як витвір мистецтва та узагальнити його роль у контексті культурного обміну між Сходом і Заходом; розглянути вплив арабської каліграфії та орнаментики на розвиток мистецтва в Україні у XVIII столітті.

Після 27 років османського панування на території Поділля в період з 1672-1699 рр. вчені знаходять численні артефакти, які підтверджують присутність османів у цьому регіоні впродовж певного часу. Під час реставраційних робіт у палаці Крупинських було виявлено арабський напис, який відкриває нові сторінки історії цього регіону. Ця знахідка свідчить про складні культурні взаємодії, які відбувалися на території сучасної України в минулому.

Ідея наукової експедиції до палацу Крупенських виникла завдяки повідомленню колишньої директорки К-ПДІМЗ С. Баженової про знахідку унікальних арабських написів. Детальнішу інформацію про цю знахідку експедиції надала лікар-психіатр М. Гузак на початку грудня 2022 р. [3]. Безпосередньо під час візиту до палацу 16 грудня директор інтернату А. Арцаблюк провів екскурсію для учасників експедиції та показав кам'яну плиту з арабською в'яззю, виявлену під час ремонтних робіт у туалеті лівого крила. Більш того, було виявлено сліди ще однієї подібної плити, що вказує на можливість існування цілого ансамблю. Цей артефакт було виявлено випадково під час ремонтних робіт у лівому крилі палацу, де нині розташована вбиральня. Заглиблена в товщу стіни, плита була прихована під шаром старої штукатурки, який і було знято під час ремонту.

У 2022 р. науковці з Кам'янець-Подільського музею відвідали психоневрологічний інтернат, щоб особисто оглянути та задокументувати виявлену там унікальну табличку з арабською в'яззю [1]. Цей артефакт є одним з небагатьох зразків османської писемності на території України (рис. 1). Хоча арабські написи на території Поділля трапляються рідко, їх значно більше на землях Буковини, Бессарабії та півдня України. Це пов'язано з історичними особливостями цих регіонів, які впродовж тривалого часу перебували під впливом Османської імперії. Буковина, Бессарабія та південь України мали більшу концентрацію мусульманського населення, що зумовило ширше поширення арабської писемності, яка використовувалася в релігійних текстах та повсякденному житті (рис. 1).

Рис. 1 Османська пам'ятка писемності в с. Кривчик, Хмельницької обл., 2022 р. [1].

За словами археолога Є. Левінзона: «Спочатку це приміщення, де знайшли плити з арабськими написами, було відкритою верандою. У стінах веранди були встановлені дві кам'яні плити, прикрашені вишуканими арабськими письменами. Саме ці плити, а особливо та, що була розчищена від шару штукатурки, стали об'єктом детального дослідження. Її виміряли, сфотографували, а потім розпочали пошуки фахівця, який міг би розшифрувати текст, написаний, найімовірніше, османською мовою» [3; 4, с. 94].

Для розшифрування арабського напису на плиті було залучено професора М. Челенка з Турецького університету Улудаг у м. Бурсі. Він надав транслітерацію тексту латинкою і висловив припущення, що напис виконаний османською мовою. У тексті згадуються історичні постаті: султан Ахмед III та його великий візир Сілахдар Дамад Алі-паша, який обіймав цю посаду з 1713-1716 рр. [6]. На думку дослідників, плити з арабськими написами, які було виявлено в палаці, могли бути перенесені туди з інших локацій, як-от Бессарабія або Хотинська фортеця. Особливо це припущення підкріплюється фактом масштабної перебудови Хотинської фортеці за часів правління султана Ахмеда III. У перші десятиліття XVIII ст., а можливо, й раніше, до Молдавського князівства входили Хотинський цинут і частина Чернівецького цинуту. Однак, після перемоги над Російською імперією в 1713 р., османи захопили Хотин і перетворили його на нахію, тобто адміністративну одиницю, що безпосередньо підпорядковувалася султану [2, с. 40]. З огляду на згадку про султана Ахмеда III у тексті на плитах, виявлених у с. Кривчику, можна зробити висновок, що вони були створені вже після ліквідації Подільського єялету 1699 р. Більш того, згадка про

великого візира Алі-пашу, який обіймав свою посаду в 1713-1716 рр., підтверджує припущення про те, що плити були створені саме в цей період. Титул «дамад» (наречений), який використовувався стосовно Алі-паші, додатково підтверджує цю тезу. Отже, найбільш ймовірно, що плити спочатку були встановлені в Хотині і лише згодом перенесені до с. Кривчик [4, с. 96].

Археолог П. Нечитайло та його колеги звернулися по допомогу до турецького спеціаліста, професора Мехмета Хаккі Сучина. Вони надіслали йому фотографії знайдених у Кривчику плит для проведення лінгвістичної експертизи. Професор Сучин проаналізував тексти на плитах та надав їхній переклад англійською мовою. Перекладений текст з англійської мови на українську мав такий зміст: «Дорогоцінний султан світу, Полюс часу Ахмед Хан, який був звільнений від світу горя свого часу. Поки світ наповнений смутком і горем, не залишилося жодної крупинки горя, всі були повні радості. [відсутнє] Вічне і дорогоцінне Право День і ніч мої руки й язик голосили. Стільки ж, скільки труднощів, боїв і битв. Тепер запанували слухняність і спокій. [відсутнє] Далеко від будь-якої помилки Ця молитва у всіх на язиці вранці і ввечері. Сила долі Королівства свідчить про це Така освічена людина, як великий візир, була його нареченим [відсутнє] і його візир Алі-паша. Ім'я його в усіх світах згадують добром. Своїми добродіями заходами він зробив мир у світі, [відсутнє] йому підвладні були всі створіння світу» [5]. З цього перекладу, ми дізнаємося, що султан Ахмед III постає як правитель, здатний забезпечити своїм підданим щасливе та радісне життя, звільнивши їх від смутку і горя. Його правління характеризується встановленням порядку і стабільності після тривалих часів труднощів і конфліктів. Султан Ахмед III втілював «Вічне і дорогоцінне право», демонструючи свою відданість моральним і релігійним цінностям. Залучення освічених і добродійних людей, зокрема великого візира Алі-паші, до управління свідчить про прагнення Ахмеда III до мудрого і справедливого правління. Його ім'я згадується з добром у різних куточках світу, що підтверджує його популярність і високу оцінку серед підданих. Політична мудрість султана Ахмеда III дозволила встановити мир і стабільність, підпорядкувавши собі різні народи і забезпечивши порядок у державі. Його правління підкреслює важливість ефективного управління, заснованого на моральних принципах і вірі.

Отже, виявлена в Крупенському палаці плита з османським написом є унікальною знахідкою для української історії. Згадка в тексті султана Ахмеда III та великого візира Алі-паші дозволяє датувати плити періодом після 1699 р., коли Поділля вже не було під владою Османської імперії. Імовірно, плити були створені під час масштабної перебудови Хотинської фортеці на початку XVIII ст. Згодом, вже в XIX ст., власники палацу

Крупенських, які походили з Бессарабії, використали ці плити як декоративні елементи, створюючи у своєму маєтку атмосферу орієнталізму. Вивчення цих плит відкриває нові сторінки історії регіону та свідчить про культурні зв'язки між різними народами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Суспільне Хмельницький. У палаці Крупенських, що на Хмельниччині, виявили унікальну для України пам'ятку османської писменності. Суспільне Хмельницький. URL: <https://suspilne.media/khmelnyskiy/670598-u-palaci-krupenskih-so-na-hmelniccini-viavili-unikalnu-dla-ukraini-pamatku-osmanskoj-pismennosti/> (дата звернення: 15.11.2024).
2. Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2011. 733 с.
3. Левінзон Є. Redirecting... Facebook. log in or sign up. URL: https://www.facebook.com/people/Eugene-Levinzon/100006012002539/?_rd=1 (дата звернення: 15.11.2024).
4. Левінзон Є. Османські плити початку XVIII ст. з Кривчика. Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей VIII міжнародного наукового семінару. 2024. С. 94-97.
5. На Кам'янецьчині розшифрували унікальну пам'ятку османської писменності, виявлену під штукатуркою у палаці | Хмельниччина туристична. Хмельниччина туристична. URL: <https://turist.km.ua/ua/news/na-kam-yanechchyni-rozshyfruvaly-unikalnu-pam-yatku-osmanskoj-pismennosti-vyavleni-pid-shtukaturkoyu-u-palatsi/> (дата звернення: 15.11.2024).
6. Українська правда. Життя. У палаці на Поділлі під штукатуркою виявили арабський напис: йдеться про османського султана. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/01/28/259084/> (дата звернення: 15.11.2024).